

УДК 911.3:314.15-026.48(=112.2:477.8)

ДЕЯКІ ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСЕЛЕННЯ ПЕРЕДГІРСЬКИХ ТА ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НІМЕЦЬКИМИ КОЛОНІСТАМИ

Круль В., Брик С.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Розглянуто історію заселення передгірських та гірських територій західноукраїнських земель німецькими поселенцями. Виокремлено часові періоди заселення передгірської та гірської території Західної України німецькими колоністами. Виявлено просторове поширення німецьких поселень, проаналізована кількість німецького населення та його динаміка. Виділено тогочасні найбільші (за кількістю населення) німецькі поселення на території Західної України.

Ключові слова: поселення, етногеографія, колонізація.

Актуальність дослідження. Територія Західної України як історико-географічної зони суцільної української етнічної території охоплює три історико-географічні краї – Волинь, Галичину і Північну Буковину [13]. Вивчення заселення і господарського освоєння її земель, загалом та передгір'я і гір, зокрема, є важливим у тому контексті, що дана територія завжди лежала на шляху міграції різних народів, які або безпосередньо розвивали тут свою культуру (культура ноа, лукашівська, липицька, вельбарська тощо), або творили спільно із місцевим населенням біетнічні чи поліетнічні спільності (голіградська, пшеворська, карпатських курганів культури тощо), або, що характерно для середньовіччя, інкорпоровали у місцеве українське населення. Саме останній вид стосунків властивий для німецьких колоністів, які почали заселяти західноукраїнські землі ще від часів Київської Русі. Виходячи з цього, видається важливим проведення дослідження територіально-часових особливостей залюднення саме передгірських і гірських територій Західної України, оскільки, до них хвилі господарської колонізації доходили в останню чергу (з-поміж усіх інших земель останньої).

Відзначимо також, що саме ретроспективні етногеографічні студії в Україні на даний час є, на жаль, нечастими. Якщо і йдеться в окремих дослідженнях про етноси то з наголосами або на етнографії, або на культурних чи політичних аспектах їхнього життя і лише зрідка звертається увага на заселення ними того чи іншого регіону. Все це повною мірою стосується і німецької етнічної групи. Отже, виявлення особливостей заселення будь-яких територій (особливо ландшафтнорізноманітних) тим чи іншим етносом вимагатиме своєї інтенсифікації і, більше того, посилення власне географічної складової. Тому наголосимо, що дослідження етнічного співжиття чи у кількісних (демогеографія), чи у ретроспективно-хорологічних (екістична географія), чи у культурологічних (туризм із його різновидами – зокрема, ностальгійний) вимірах завжди буде

актуальним і потребуватиме все нових і нових вишукувань.

Огляд літературних джерел. Дослідження етногеографічних проблем у Західній Україні має багаторічну традицію. Фундаментальні праці щодо динаміки етнічного складу населення Західної України свого часу публікували С. Рудницький («Україна: земля і народ» (1916 р.), «Україна — наш рідний край» (1917 р.)), В. Кубійович («Розміщення культур у Північних Карпатах» (1930), монографія «Територія і людність українських земель» (1935), «Розміщення населення в бойківських Карпатах» (1938)), М. Кордуба («Південно-Західна Україна», «Територія і населення України», «Етнографічна територія України») та інші. Серед сучасних учених динаміку або характеристику, загалом, етнічного складу населення Західної України ніхто не досліджував. Етнічні групи регіону розглядалися у контексті всієї території України М. Дністрянським [6], О. Заставецькою (зі співавторами) [8] та Ф. Заставним [10]. Погляд науковців також спрямовувався або на окремі адміністративні території Західної України – Івано-Франківську [3], Тернопільську [1,2,9], Львівську [15,17] області, або на її історико-географічну землю – Галичину [7,11,14,16], або на т. зв. етноконтактні зони, якою вважається Чернівецька область [5], або на колишню частину Західної України - україно-польське прикордоння [18]. Особливою територією дослідження виступило українське Прикарпаття [12]. За такого різноманіття публікацій необхідно виокремити вишукування М. Драка, де розглядається, розселення та динаміка німецького населення Східної (української – уточнення наше, В.К. і С.Б.) Галичини [7] і фундаментальну працю І. Монолатія, де йдеться про австрійсько-німецьку колонізацію Галичини від кінця XVIII до другої половини XIX ст. [11].

Постановка завдання. Сучасне населення України доволі різноманітне за етнічним складом, адже тут мешкають представники 110 національностей. Окрім українців (близько 78% всього

населення), значну частку становлять інші східно-слов'янські народи (росіяни, білоруси), а також євреї, західні і південні слов'яни (поляки, чехи, словаки, болгары). З-поміж інших етнічних груп, які компактно населяють територію України, найчисельнішими є романомовні народи (молдовани і румуни), греки, представники угро-фінської (угорці, естонці) і тюркської (татари кримські, гагаузи) мовних сімей. Порівняно невелику кількість становлять німці, вірмени, цигани, татари поволзькі, караїми. Відзначимо, що впродовж 12 років (1989 – 2001 рр.) частка українців зросла на 5,1%, а росіян, навпаки, зменшилась на 4,8%. Така ж від'ємна динаміка спостерігалась і для інших національних груп, зокрема білорусів – на 0,3% та молдован і болгарів – для обох, на 0,1% [4]. Водночас, чисельність німців, народу германської групи індоєвропейської мовної сім'ї, складала в 1989 р. – 37849 осіб, а 2001 р. – 33302 осіб [4], що засвідчує, їхнє кількісне зменшення на 12%.

Зауважимо, що зазначена вище кількість німців в Україні, не завжди була такою мізерною, оскільки заселення передгірських та гірських територій Західної України німецькою національною групою є одним із найдавніших на території нашої держави. Свого часу вони складали доволі вагому (за своєю відносною величиною) стійку групу в національній структурі населення на території наших земель. Виходячи з цього, видається важливим виявити часові особливості та виокремити території найпершої появи німецького етносу на українських землях, простежити динаміку його чисельності, виділити землі його найбільшого поширення тощо. У цьому контексті найперше доцільно, на нашу думку, встановити часові терміни появи та тривалість перебування німецьких колоністів на території Західної України, по-друге, варто з'ясувати кількість та місце проживання німців і, по-третє, проаналізувати сучасну чисельність колишніх німецьких колоній та їхнє теперішнє розташування.

Виклад основного матеріалу. Найшвидше на землі України німецька колонізація прийшла на Закарпаття де вона розпочалась ще від XII ст., зокрема на українсько-словацькому прикордонні – на Спіші. Частина німецьких колоністів із міст Левоча, Бардіїва, Кошиці, Пряшева оселилась у XIII ст. в містах Закарпаття – Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Хусті, а від XIV ст. – у Тячеві, Вишкові, Довгому Полі. Угорські королі надавали колоністам деякі привілеї, а обов'язки німців обмежувались грошовою платою за землю [11].

На західноукраїнські землі німецькі колоністи переїжджали до міст ще за часів Галицько-Волинського князівства. Їхні колонії мали місце у

Перемишлі, Дрогобичі, Самборі, Галичі, Коломиї, Снятині та інших містах. Німецька колонізація посилилась після зайняття Польщею Галичини, а Литвою – Волині і Поділля. Цьому сприяли різні привілеї та магдебурзьке право, що надавалися українським містам польськими королями і Великими литовськими князями. Німці осідали, передовсім, у великих містах і провадили там активне громадське життя. Зокрема, у 1300-1550 рр. німецькі поселенці у Львові мали настільки великий вплив, що починаючи від 1352 р. із їхнього середовища вибиралися вийти і, переважно, члени міської управи [11].

Від кінця XIV ст. німецька колонізація поширюється на міста Волині і Поділля. Перші католицькі єпископи Перемишля (Еріх фон Віндзон), Львова і Кам'янець-Подільського були німцями. Значно слабшою була німецька сільська колонізація, яка у XIV – XV ст. обмежувалась переважно Надсянням і Львівщиною. Сільські поселення також отримували спеціальні привілеї (користувались німецьким правом). У цей період більшість колоністів походила зі Шлезька.

Загалом, у німецькій колонізації західно-українських земель можна виділити 6 періодів [11], перший з яких припав на XII ст. – 1774 р. і характеризувався тим, що переселення мало неорганізований вияв, тобто здійснювалося завдяки приватній ініціативі самих мігрантів. Починаючи від другого періоду і за всі наступні чотири (включно із п'ятим) колонізація набуває державного сприяння, бо відбувається за підтримки та ініціативи правлячих австрійських монархів. Так, другий період охопив 1774 – 1781 рр., коли в Австрійській імперії правила Марія-Терезія, третій – 1781 – 1785 рр. за царя Йосифа II, четвертий – 1785 – 1802 рр. за Леопольда I п'ятий – 1802 – 1805 рр. за Франца II. Шостий і останній період був одним із найтриваліших, оскільки мав місце впродовж 1805 – 1901 рр. За своїми особливостями він нагадував перший, оскільки основними причинами переїздів німців на західноукраїнські землі були особисті (приватні) бажання самих переселенців.

Отже, початок XVIII ст. стає поворотним для сільського розселення німців на Закарпатті, коли їхні поселення з'являються поблизу Мукачева та Сваляви, а, згодом, вони поширюються на Галичину, Буковину і на південь Волині. Найбільша хвиля німецького розселення і закладення колоній припадає на 70-80-ті рр. XVIII ст. – часи радикальних реформ імператора Йосифа II. Багато німецьких колоністів прибувало на нові землі, починаючи від 1783 р. (на нього припадає заснування понад 35 % усіх німецьких колоній, які виникли в Галичині у 80-90-х рр. XVIII ст.).

Впродовж червня 1782 – січня 1786 рр. до Галичини переїхало 14257 осіб, а в 1802-1803 рр. це число доповнили ще 478 ос. (разом – 14735 поселенців). Найбільше емігрантів впродовж 1783-1784 рр. було відправлено до східної частини австрійської Галичини із чотирьох німецьких земель Райнлянд-Пфальца (8393 ос.), Саара (1424), Гессена (1177) та Вюртемберґа (1060) [11].

У першій половині XIX ст. у передгірських і гірських територіях Західної України виникає велика кількість німецьких колоній, зокрема: Маріагільф (1811р.), Тересівка, південніше Долини (1818), Махлінець (1823), Ан'елівка (1826), Людвіківка (1830), Феліціенталь, Аннаберґ, Карльсдорф (всі - 1835), Пьохерсдорф (1836), Ной (Новий) Мізунь (1844), Яммерсталь (1848), Сколівського округу [11]. Цьому зростанню і процесам, що його супроводжували, сприяла гнучка політика уряду Австрії щодо переселенців.

Впродовж кін. XVIII – поч. XX ст. в Галичині постають також німецькі колонії Гайнріхсдорф, Забава, Йосипів, Станин, Сушно, Тоболів, Щиглівка. Протягом першої половини XIX ст. на території східної частини Галичини засновується ціла низка нових поселень: Ен'ельсберґ (1811), Дебелівка (1827), Тересівка (1818), Махлінець (1823), Нове Село, Сидорівка, Корнилівка і Любша (за період 1828-1835), Йозефсталь, Грабовець (1830), Людвіґсдорф (1832), Аннаберґ, Феліціенталь, Карлсдорф (1835), Бехерсдорф (1836), Нинів Горішний (1840), Новий (Ной) Мізунь (1844) – у Стрийському окрузі; Константинівка, Монастирчани і Солотвина (1820) – у Станіславівському; Маріагільф (1811), Ба'інсберг (1818), Ав'устдорф (1836), Флеберг (1842) – у Коломийському [11].

У другій половині XIX ст. колонізаційний рух німців на українському Прикарпатті, досягнув своєї вершини. За цей період з'являються колонії Могила (1854р.), Розенгек (1866), Айзенталь (1867), Вінцентівка (1872), Бред'айм, Леопольдорф, Рудольфсдорф (1880), Альфредівка, Нойгоф (1890), Понтафель (1890), Флеберґ (1892) [7].

У 1900 р. на Галичині, Північній Буковині та Закарпатті проживало біля 160 тис. німців. Окрім того, у першому десятиріччі XX ст. утворилося 23 німецьких поселення. Причому, найбільша людність була зафіксована у наступних населених пунктах: Новому Гузієві – 101 ос., Гофнун'сау – 109 ос., Леопольдсдорфі – 112 ос., Улятівці – 136 ос., Нойдорфі та Пьохерсдорфі – 163 ос., Розенгеку – 167 ос., Флеберзі – 203 ос., Маріагільфі – 208 ос., Ситанерівці – 214 ос., Ен'ельсберзі – 312 ос., Славцях – 383 ос., Людвіківці – 391 ос., Ав'устдорфі – 401 ос., У'артстали – 427 ос., Ляндестрой – 462 ос., Бред'аймі – 853 ос. [11].

Відзначимо, що на 1.01.1928 р. кількість населення Речі Посполитої сягала 30212962 ос., а чисельність німців складала близько 900000 ос. (2,98%) [11]. Причому, основна частина колоністів (63,2%) в 1927р. проживала в Східних воєводствах Галичини. В 1931 році на території Галичини нараховувалось близько 240 німецьких колоній [11]. Майже половину, від зазначеного числа, склали малочислені поселення (30-100 ос.), а іншу частину – поселення з кількістю німців 101-300 ос. До того ж, 27 поселень нараховували 301 ос. і більше німецької національності. Осередки німецьких колоністів на території Східної Галичини із великою чисельністю німців знаходились у с. Брігідау та містах Станіслав і Львів.

Кількість німців на території України, до певного часу, постійно зростала, зокрема, в 1970 році їх налічувалось 29,9 тис. ос., а вже у 1989 р. – 37,9 тис. ос. Хоча, зауважимо, що на початку XX ст. чисельність німецького населення була у 16 разів більшою (1920 р. – 616,9 тис. ос.), ніж наприкінці століття. 3-поміж них лєвова частка проживала на правобережній Україні, зокрема, на території сучасних західних областей. Перша і друга світові війни призвели до того, що чисельність німців в Україні, на жаль, значно скоротилася і на 2001 р. вони, як уже зазначалось вище, склали 33,3 тис. ос.

Зараз німці проживають у 18-ти областях України та АР Крим. Найбільша їхня частка зосереджена на території Дніпропетровської (16,9% усіх українських німців), Донецької (16,7%), Одеської (9,4%), Закарпатської (9,2%), Запорізької (6,2%), Луганської (5,2%) областей, АР Крим (6,2%). Значно менша їхня кількість мешкає в межах Харківської, Херсонської, Миколаївської, Житомирської областей, в м. Києві. Загалом, понад 50% німців України залюднюють південні регіони.

Насамкінець, звернемо увагу на те, що сучасне німецьке населення замешкує тільки кілька сіл Мукачівського та Тячівського районів на Закарпатті, а лєвова частка їх заселяє міста країни [11]. Депортовані на схід колишнього Радянського Союзу німці частково повертаються в Україну після здобуття нею незалежності. Однак через невиконання програми переселення, багато німців, що вернулися, виїхали до Німеччини.

Висновки. Перші поселення німецьких колоністів з'явилися поблизу сучасного кордону зі Словаччиною, в Закарпатській області, на початку XII ст. і, згодом, вони поширились на схід та північний схід на територію сучасних Львівської, Волинської, Івано-Франківської областей. Найбільша хвиля німецького розселення і закладення колоній припадає на 70-80-ті рр. XVIII ст. (35 %

від усіх німецьких колоній, які виникли в Галичині у XVIII ст.). Значне число німецьких поселень, які постали на початку XIX ст., було зосереджене в Стрийському окрузі (18 населених пунктів). На початку XX ст. чисельність німців на західно-українських землях досягла 616,9 тис. ос. Слід зауважити, що більша їхня частка (60%) заселяла Волинь та Холмщину, а решта (40 %) - Галичину, Північну Буковину та Закарпаття.

Список літератури

1. Барна І. Етнічний склад населення Тернопільської області на початку XX ст. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – 2003. – №2. – С.12-20.
2. Барна І. Історико-географічні чинники формування етнічного складу населення Тернопільщини // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – 2002. – №2. – С.109-113.
3. Гишук Р.М. Етапи формування первісної мережі поселень Івано-Франківської області // Наукові записки Тернопільського НПУ імені В.Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 2.
4. Державний комітет статистики України. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року; За редакцією О.Г.Осауленка – К.: - 2003 – 245 с.
5. Джаман В.О., Костащук І.І. Національна структура населення етноконтактних зон. - Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. - 288 с.
6. Дністрянський М.С. Етногеографія України - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. – 232 с.
7. Драк М. Німецьке населення Східної Галичини: розселення та зміни кількісного складу (1772-1857) // Німецькі колонії Галичини. 1996 – С. 60.
8. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Географія населення України: Навч. посібн. – Тернопіль, 2001. – 147 с
9. Заставецький Т.Б. Краєзнавче дослідження етнічної географії адміністративного району // Матеріали I Міжнар. семінару з теорії і практики регіонального географічного краєзнавства (6-7 жовтня 1999 року). - Тернопіль. - 1999.
10. Заставний Ф.Д. Населення України. - Львів: Світ. - 1993. - 224с.
11. Іван Монолатій. «Австро-Німецька колонізація Галичини. кінця XVIII – другої половини XIX століть: напрямки, тенденції, підсумки». – www.history.iv-fr.net
12. Копчак С.І., Мойсеєнко В.І., Романюк М.Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження). – Львів: Світ, 1996. – 285 с.
13. Круль В. Ретроспективна географія поселень Західної України: Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. - 382с.
14. Лозинський Роман Мар'янович. Етнічний склад міського населення Галичини (історико-географічне дослідження): Дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2000. - 214 арк. - Бібліогр.: арк. 166-175.
15. Пандяк І. Г. Географічні особливості міграційних процесів сільського населення Львівської області // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – Вип.22. – 1998. – С.19-25.
16. Пандяк І. Г. Зміни в національному складі сільського населення Східної Галичини в результаті польської колонізації 1920-1939 рр. // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 1997. – С.256-259.
17. Перхач О. Р. Методичні підходи до створення демографічної системи області // Проблеми географії України. Матер. наук. конф. – Львів, 1994. - С. 90 - 91.
18. Прицюк Н. Етнонаціональний склад населення україно-польського пограниччя // Наук. зап. Терноп. пед. ун-ту. Серпень. геогр. - 2003. - № 1. - С. 61-66.

Круль В., Брык С.. Некоторые временные особенности заселения предгорных и горных территорий западноукраинских земель немецкими колонистами. Рассмотрена история заселения предгорных и горных территорий западноукраинских земель немецкими поселенцами. Выделено определенные периоды заселения предгорных и горных территорий Западной Украины немецкими колонистами. Проанализированы этнографические исследования в западноукраинском регионе разных ученых, определены временные рамки появления немецких колонистов на территории Западной Украины и их пространственное распространение, проанализировано количество немецкого населения и его динамику от появления немцев на территории Украины в XII в. до сегодняшних дней. Выделено тогдашние самые большие немецкие поселения на предгорной и горной территории Западной Украины по количеству населения.
Ключевые слова: поселения, этногеография, колонизация.

Krul' V., Bryk S. Time features of settling of foothill and mountain territories of the West Ukrainian earths by German colonists. The history of settling of foothill and mountain territories of the West Ukrainian regions by German settlers is considered. The periods of settling of foothill and mountain territories of territory of the Western Ukraine by German colonists are allocated. Ethnographic researches in the West Ukrainian region of different scientists are analysed. Time frameworks of occurrence of German colonists on territories of the Western Ukraine are defined. The quantity of the German population and its dynamics is analysed. The greatest German settlements by quantity of the population are allocated.
Key words: settlement, ethnogeography, colonisation.